

Проф. А.О.Введенський залучився до наукових пошуків кафедри, зокрема, опрацьовував питання хронології, палеографії, дипломатики та геральдики²⁹. У 1951 р. А.О.Введенський за власним бажанням перейшов на кафедру архівознавства і допоміжних історичних дисциплін, на якій працював до останніх років свого життя. Він розробив і читав лекційні спеціальні курси з палеографії, метрології, дипломатики, історичної хронології та історії архівної справи в зарубіжних країнах Західної Європи й Америки³⁰.

Навколо А.О.Введенського згуртувалися науковці, які вивчали історію російської дипломатики. Задум професора полягав в організації наукових досліджень з історії дипломатики від найдавніших часів³¹. Наслідком багаторічної праці стало видання монографії "Лекції по документальному источиковедению истории СРСР (Дипломатика)"³². Однак найбільшим науковим доробком вченого стало монографічне дослідження "Дом Строгановых в XVI–XVII веках"³³, над яким він працював майже все своє життя. У цій праці автор розкриває процес формування і розвитку Пермських вотчин Строганових у XVI–XVII ст. і на підставі глибокого аналізу джерел робить висновок, що епоха первісного нагромадження капіталу в Росії розпочалася ще в XVII ст. Загалом же він опублікував понад 140 наукових праць з історії Росії, України XV–XVIII ст. та спеціальних історичних дисциплін.

Досліджуючи науковий доробок ученого та викладача, варто згадати і про його учнів, більшість з яких стали відомими науковцями. За 27 років роботи в Київському державному університеті проф. А.О.Введенський підготував близько 100 кандидатів наук, консультував чимало докторських дисертацій³⁴, щорічно керував курсовими та дипломними роботами студентів. Серед вихованців А.О.Введенського були такі відомі у майбутньому історики як Ю.Я.Білан, А.К.Буцик, І.А.Гриценко, І.Н.Рева, Л.Г.Мельник, М.П.Овчаренко, Д.Є.Кізя, П.Є.Котлов, І.І.Шевченко та багато ін.

Поряд із плідною діяльністю на викладацькій ниві А.О.Введенський відіграв важливу роль у громадсько-політичному житті історико-філософського факультету. Він був членом учених рад Київського державного університету та історико-філософського факультету, Інституту історії АН УРСР, членом вченої ради Архівного управління при Раді Міністрів УРСР³⁵.

Таким чином, роль проф. Андрія Олександровича Введенського в житті історико-філософського

факультету та університету була визначною, оскільки він був неординарною особистістю, представником до-революційної генерації вчених, яка утверджувала спадковість традицій історичної науки. Він був високоосвіченою людиною, вільно володів англійською, німецькою та французькою мовами, знав грузинську; ставився до студентів та аспірантів у тих традиціях, у яких був сам вихований. Працюючи в стінах Київського державного університету, А.О.Введенський завершує багаторічну роботу над найголовнішими працями свого життя, які незабаром закарбували його ім'я в історичній науці.

¹ *Перевалов В.А.* Историк А.А.Введенский в Уральском университете // *Известия Уральского Государственного университета.* – 2000. – № 20.
² Ленинградский университет 1819–1944. – М., 1945. – С. 79.
³ Архів КНУ ім. Т.Г.Шевченка (Далі-Архів КНУ). – Ф. 1246, оп. 4-Л, од. зб. № 1965-12, розд. 1, арк. 6.
⁴ *Введенский А.А.* Монастырский стряпчий в XVI–XVII ст. // *Русский исторический журнал.* – 1921. – Кн. 7. – С. 31–60.
⁵ Архів КНУ. – Ф. 1246, оп. 4-Л, од. зб. № 1965-12, розд. 1, арк. 3–7.
⁶ *Вернадский Г.В.* Русская историография. – М., 1998. – С. 298–299.
⁷ *Введенский А.А.* Об архивах Приуралья // *Дела и дни.* – 1920. – Кн. 1. – С. 364–371.
⁸ *Введенский А.А.* Происхождение Строгановых // *Север.* – Вологда, 1923. – № 2. – С. 63–84.
⁹ *Введенский А.А.* Аника Строганов в своём Сольвычегодском хозяйстве // *Сб. ст. по русской истории посвящённых С.Ф.Платонову.* – Петербург, 1922. – С. 90–113.
¹⁰ *Введенский А.А.* Архив и библиотека у Строгановых в XVI–XVII вв. // *Север.* – Вологда, 1929. – № 3. – С. 69–115.
¹¹ *Введенский А.А.* Служилые и работные люди у Строгановых // *Труд в России, исторические сборники Ленинграда.* – 1924. – Кн. 3. – С. 54–71.
¹² *Введенский А.А.* Торговый дом XVI–XVII вв. – Л., 1924.
¹³ *Введенский А.А.* Фальсификация исторических документов в Московском государстве XVI–XVII вв. // *Проблемы источниковедения.* – М.; Л., 1933. – Сб. 1. – С. 85–109.
¹⁴ *Перевалов В.А.* Зазнач. праця.
¹⁵ Там само.
¹⁶ *Каганович Б.С.* Е.В.Тарле и петербургская школа историков. – Спб., 1995. – С. 38.
¹⁷ Академическое дело 1929–1931 гг. Дело по обвинению акад. С.Ф.Платонова. – Спб., 1993. – С. 1–34.
¹⁸ *Перевалов В.А.* Зазнач. праця.
¹⁹ Архів КНУ. – Ф. 1246, оп. 4-Л, од. зб. № 1965-12, розд. 1, арк. 6.
²⁰ *Перевалов В.А.* Зазнач. праця.
²¹ Там само.
²² *Історія Київського університету (1834–1959).* – К., 1959. – С. 370.
²³ Уральский государственный университет. – Свердловск, 1980. – С. 35.
²⁴ Архів КНУ. – Ф. 1246, оп. 4-Л, од. зб. № 1965-12, розд. 1, арк. 1–6.
²⁵ Державний архів м. Києва. – Ф. Р-1246, оп. 13, спр. 40, арк. 15.
²⁶ Там само. – Спр. 120, арк. 2, 18–19.
²⁷ Там само. – Спр. 40, арк. 20.
²⁸ Архів КНУ. – Ф. 1246, оп. 4-Л, од. зб. № 1965-12, розд. 5, арк. 17.
²⁹ *Маркевич О.Л.* Наука і наукові працівники в КДУ за 112 років його існування (1834–1946) // *Наукові записки КДУ ім. Т.Г.Шевченка.* – 1946. Т. 5. – Вип. 1. – С. 21.
³⁰ Архів КНУ. – Ф. 1246, оп. 4-Л, од. зб. № 1965-12, розд. 5, арк. 14.
³¹ *Історичний факультет київського національного університету ім. Т.Г.Шевченка: минуле і сучасне (1834–2004).* – К., 2004. – С. 83.
³² *Введенский А.А.* Лекции по документальному источиковедению истории СССР (Дипломатика). – К., 1963.
³³ *Введенский А.А.* Дом Строгановых в XVI–XVII веках. – М., 1962.
³⁴ А.О.Введенский // *УДЖ.* – 1965. – № 11. – С. 159 (некролог).
³⁵ Архів КНУ. – Ф. 1246, оп. 4-Л, од. зб. № 1965-12, розд. 5, арк. 17–18.

Надійшла до редколегії 27.09.04

К.Г.Довгань, асп.

НАУКОВЕ СТУДЕНТСЬКЕ ТОВАРИСТВО У ВІДНОВЛЕНОМУ КИЇВСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ (1933–1941)

Розглянуто одну з важливих сторінок історії Київського університету – утворення та діяльність університетського Наукового студентського товариства. Обрані нами хронологічні межі роботи охоплюють період від 1933 р., коли було відновлено Київський університет, до початку Великої вітчизняної війни у червні 1941 р., що дозволяє нам простежити розвиток товариства та діяльність його членів на тлі численних суспільно-політичних змін, що відбувалися як у самому університеті, так і в Україні взагалі.

This article is dedicated to the important point in the history of Kiev University and that is foundation and activity of Students scientific society. The chronological limits chosen by the author starting from 1933 when Kiev University was reopened till the beginning of the Patriotic War in 1941 permit us to follow the development of the society and activity of its members on the background of social-political changes that took place in the Kiev University itself and in Ukrainian SSR in general.

Актуальність цієї теми обумовлюється тим, що період 30-х рр. ХХ ст. в історії Київського університету досліджено досить побіжно та поверхнево. Наголосимо

також на тому, що досі немає узагальнюючої роботи, що висвітлювала б належним чином університетську історію 1930-х рр. Вважаємо такий стан речей неприпу-

© К.Г.Довгань, 2005

стимим, адже фактично, саме з тридцятих починається новий етап в історії нашого університету, невід'ємною частиною якого стало Наукове студентське товариство (далі НСТ), засноване в 1935 р.

Зазначена тема досі залишається малодослідженою, хоч досить цікава інформація стосовно НСТ подається в загальних роботах з історії Київського університету, зокрема таких як "Історія Київського університету"(1959) та "Київський університет за п'ятдесят років Радянської влади"(1967). Серед робіт, що висвітлюють діяльність НСТ інших вищих навчальних закладів, можна виділити монографію М.Львова, присвячену НСТ МВТУ ім. М.Е.Баумана¹, а також колективну роботу про НСТ Томського державного університету². На жаль, аналогічної роботи, присвяченої НСТ Київського державного університету (далі КДУ) до цього часу немає.

Метою та завданням статті є висвітлення діяльності НСТ КДУ, що розпочало свою діяльність ще в 1930-і рр. й існує донині. Нашу статтю також слід розглядати як перший крок по шляху відтворення загальної картини університетського життя цих років.

Використаний нами поділ джерел дозволяє виділити кілька основних груп:

- офіційні нормативно-правові документи держави, що регламентували університетське життя тридцятих, зокрема й діяльність НСТ. До таких, у першу чергу, слід віднести Постанову ЦВК СРСР "Про учбові програми та режим у вишах і технікумах"³, Постанову РНК УСРР "Мережа й контингенти державних університетів УСРР"⁴, типові статuti вищих навчальних закладів СРСР 1934, 1938 рр.⁵, статут КДУ(1939)⁶ і т. д.;

- видання НСТ, інші періодичні видання КДУ;
- матеріали, що стосуються окремих діячів НСТ, студентів і викладачів.

Для вирішення зазначеної проблеми слугують також архівні матеріали. Для того, щоб унаочнити університетське життя 1930-х рр. подібних матеріалів недостатньо, а ті, що залишилися – надзвичайно розпорошені та нецілісні. Крім того, необхідно наголосити, що багато документів були вилучені або ж втрачені. У першу чергу це пов'язано зі сталінськими репресіями в УСРР, які не обійшли боком і Київський університет, саме тому матеріалів, що стосувалися тих часів та могли пролити світло на ті події. в архівах практично немає, а ті, що залишилися, не дозволяють створити цілісної картини. Пошуки матеріалів, що стосувалися б цієї проблематики, продовжуються.

У вересні 1933 р. після численних експериментів в галузі вищої освіти, що мали місце в 1920-х рр., було відновлено Київський університет. Відкрили його на базі Інституту професійної освіти та Фізико-хіміко-математичного інституту в складі спочатку лише шести факультетів: фізико-математичного, хімічного, біологічного, геолого-географічного, історичного та літературно-мовного. Структура КДУ не була сталою і постійно зазнавала змін: так у 1934 р. на базі економічного відділу історичного факультету було організовано економічний факультет; у 1937 р. були відкриті юридичний факультет і західних мов та літератур; у 1940 р. з фізико-математичного факультету утворилися два – механіко-математичний та фізичний. Крім стаціонару були створені заочний відділ та "робфаки". Першим ректором КДУ було призначено Д.Ф.Мельникова, секретарем парткому – Б.М.Гріншпуна, секретарем комсомольського комітету – О.П.Маркевича, головою профкому –Х.І.Кушніра⁷.

Такий крок як відновлення університету був прямим продовженням політики "культурної революції", що активно впроваджувалася у життя в роки першої п'ятирічки (завершена в кінці 1932). Серед головних завдань перед університетом було поставлене питання про якісну підготовку кваліфікованих фахівців різних спеціальностей (майбутніх будівничих комунізму), що були мобілізовані на виконання сталінської вказівки "Оволодіти наукою, виховати нові кадри більшовиків-спеціалістів з усіх галузей знань, вчитися, вчитися, вчитися впертшим чином"⁸. Інакше кажучи, влада цим кроком сподівалася створити умови для появи нової радянської інтелігенції, яка б на відміну від старої дореволюційної повністю поділяла б комуністичну ідеологію.

Від самого початку велику увагу в КДУ було приділено науковій роботі студентів, осередком якої стало НСТ. Воно було засноване в жовтні 1935 р. у вигляді "єдиного наукового товариства гуртків з відповідними секціями"⁹. Створення НСТ було наслідком цілеспрямованої політики держави в галузі вищої школи – країні потрібні були нові висококваліфіковані та ідейно загартовані кадри; їхнім вихованням, поряд з іншими, мало займатися новостворене товариство.

У 1935 р., щоправда дещо із запізненням, пройшли урочистості з нагоди святкування сторіччя Київського університету, саме до цієї події й було приурочено створення товариства: "Готування сторіччя університету повинно позначитися залученням студентства, переважно старших курсів, до наукової роботи. Ми в цьому відношенні маємо рішуче покращання. Про це свідчить створення в цьому році в університеті єдиного наукового товариства студентів й організація наукових гуртків студентів старших курсів"¹⁰.

Уже тоді, у 1930-х рр., НСТ стало доволі потужною громадською організацією з відповідною структурою та статутом¹¹, але шлях до цього був непростий. Одразу після створення товариства виникло чимало ускладнень. Головне з них полягало в тому, що ініціатива зі створення гуртків та самого товариства йшла згори від університетських парткому та профкому, а не від власне науковців – викладачів та студентів. Створенням гуртків займалися не професори, а т. зв. "трикутники факультетів", до яких входили парторг, профорг та староста курсу. Саме тому новостворені гуртки не поспішали приступати до роботи, також затримувалося складання тем для наукових доповідей студентів – членів гуртків. У той же час на університетських партзборах доповідали про створення все нових гуртків¹², які насправді існували поки що тільки на папері. На тих самих партзборах було з'ясовано, що абсолютну більшість у гуртках складали першокурсники¹³, які, зрозуміло, не мали достатнього досвіду – це, без сумніву, послаблювало роботу НСТ.

Загальне керівництво НСТ КДУ здійснював проректор з навчальної і наукової роботи¹⁴, який очолював Раду НСТ. Товариство складалося з відділень, відповідно до основних галузей наук. Відділення товариства об'єднували доволі численні гуртки, що були осередками наукової роботи студентів на низовому рівні. Здебільшого відділення діяли на базі факультетів, а гуртки – на базі кафедр. Де їм, роботу таких гуртків очолювали завідувачі кафедрами, до обов'язків яких входила якісна організація та загальне керівництво науково-дослідною роботою студентів¹⁵; крім того, приймати участь у роботі

наукових студентських гуртків зобов'язані були й представники науково-дослідного персоналу кафедр¹⁶.

Слід наголосити, що наукові гуртки існували ще в Університеті св. Володимира, це, зокрема, Київський студентський гурток дослідників природи, студентський історико-етнографічний гурток, роботу якого очолював видатний учений М.В.Довнар-Запольський, цивілістичний студентський гурток, гурток для занять слов'язнознавством, у 1880–1888 рр. виходив "Сборник сочинений студентов Университета св. Владимира", регулярно друкувалися студентські наукові роботи й в "Университетских известиях".

У Київському інституті народної освіти (КІНО) існували краєзнавчий гурток, у якому активно працювала етнографічна секція¹⁷, гурток культури українського слова, скорочено ГУКУС¹⁸, гурток експериментальної педагогіки¹⁹. Усі ці гуртки діяли неузгоджено, тому саме поява СНТ дала змогу вивести роботу гуртків на якісно новий щабель, однією з ознак чого стало зростання чисельності як самих гуртків, так і студентів, що займалися в них. Для прикладу наведемо цифри: якщо в 1935 р. в КДУ було 35 наукових гуртків, у яких займалося 628 осіб, то в 1938/1939 навчальному році – 51 і 751 відповідно, а в наступному 1939/1940 – 54 гуртки та 800 членів²⁰.

Робота гуртків проходила у формі засідань, на яких заслуховувалися та обговорювалися наукові доповіді співробітників та студентів. Так, у перший рік свого існування в НСТ було заслухано на засіданнях гуртків 28 доповідей, прочитаних професурою, а з 80 обговорених студентських робіт, 27, тобто третина, були рекомендовані до друку²¹; у 1938–1939 навчальному році в наукових гуртках було прочитано 256 доповідей і розроблено 191 експериментальну та науково-дослідну тему. До друку було здано 51 студентську роботу²².

Під егідою НСТ в університеті почали проводитися студентські наукові конференції, перша з них проходила в грудні 1936 р., наступні проходили щороку в квітні. Згодом подібні конференції стали проводитися регулярно, ця традиція продовжується також і нині. Метою студентських наукових конференцій було підбиття підсумків науково-дослідної роботи за рік, а одним з головних завдань – сприяння вихованню нових молодих наукових кадрів. На конференціях заслуховувалися також наукові доповіді студентів – членів товариства, а найкращі гуртки та їхні діячі отримували почесні нагороди. Так, на IV Студентській науковій конференції, що проходила у квітні 1940 р., першу премію отримав гурток функціонального аналізу (тоді ним керував М.Боголюбов, відомий учений), другу – гурток фауни (керівники – проф. А.Артоблевський та доц. О.Корнеєв), третю премію – гурток української літератури (керівник – М.Русанівський)²³. Серед кращих робіт було названо доповіді І.Мельникова (історичний факультет), І.Шевченка (хімічний), П.Перепелиці (філологічний). Усього до початку Великої вітчизняної війни в Київському університеті було проведено 5 студентських наукових конференцій.

Важливим аспектом діяльності НСТ була його видавнича діяльність. Згідно з постановою РНК УСРР від 21.VII.1933 державним університетам було надано право видавати "Наукові записки" й спеціальні університетські видання²⁴. Це дало поштовх для створення збірника "Студентські наукові праці"²⁵, що

почав виходити з 1937 р., і до літа 1941 р. світ побачило 7 випусків:

- Математика, фізика, хімія. – К., 1937.
- Біологія та геологія. – К., 1938.
- Математика, фізика, хімія. – К., 1938.
- Біологія та геологія. – К., 1940.
- Математика, фізика, хімія. – К., 1940.
- Історія, право, література. – К., 1940. – Вип. I.
- Історія, право, література. – К., 1940. – Вип. II.

Завдяки цим збірникам, складеним за галузевим принципом, у багатьох молодих спеціалістів, що лише робили перші кроки в науці, з'явилася можливість опублікувати свої роботи на сторінках поважного видання, тим самим отримати цінний для подальшої наукової роботи досвід.

Слід зазначити, що перед НСТ стояло ще кілька завдань, які з наукою мали не дуже багато спільного: політичне виховання студентів, аспірантів, наукових співробітників, професорсько-викладацького складу; укріплення дисципліни і т. д. Зрозуміло, "ідейно-політичне виховання" базувалося виключно на вченні Маркса–Енгельса–Леніна–Сталіна²⁷, але подібна ситуація спостерігалася в усіх сферах життя країни, а не лише тільки у вищій школі. Це, насамперед, пояснювалося надмірною політизацією та тотальною заідеологізованістю тогочасного суспільства, на що, власне, і була спрямована політика держави. Початок нового етапу в історії Київського університету збігся з апогеєм терору, який завдав нашій країні невивірної шкоди. Сталінські репресії не обминули й КДУ, торкнулися вони і членів НСТ. Серед тих, хто постраждав від сталінського беззаконня були студенти та відомі науковці – керівники та активні діячі НСТ, такі як М.Кравчук, М.Русанівський та багато-багато людей, імена яких ще належить повернути з небуття.

Усе ж таки, поява НСТ було позитивним явищем у житті КДУ. Завдяки йому в багатьох студентів і аспірантів з'явилися нові можливості для глибшого оволодіння наукою, відкрилися нові орієнтири: завдяки щорічним конференціям молодих учених у студентів КДУ з'явилася можливість спілкуватися з колегами з інших вищих навчальних закладів, разом із ними обговорювати наукові проблеми та розробки; завдяки збірнику "Студентські наукові праці" в багатьох студентів з'явилися перші наукові публікації, що відкривало їм шлях у "велику науку". Тепер студент отримав можливість спілкуватися з викладачем не на лекції чи семінарі, а на засіданнях наукового гуртка, де розроблювалися конкретні проблеми. Усе це сприяло зростанню зацікавленості студентського загалу наукою. Саме в 1930-х рр. було закладено підвалини майбутніх успіхів вітчизняних природничих та фізико-математичних наук, справжнім осередком яких був і залишається до цього часу Київський університет. Вагомий внесок у розвиток науки зробило й НСТ. Серед його членів було чимало відомих у майбутньому науковців різних спеціальностей, серед яких: математики І.М.Рапопорт та Б.Н.Фрадлін; фізики І.Я.Дехтяр, М.Є.Гуртовий, М.Д.Габович; оптик В.М.Кельман; біолог І.П.Білоконь; фізіолог П.Д.Марченко та багато ін.

¹ Львов Н.С. Научное студенческое общество. – М., 1951. ² Томский государственный университет. Научное студенческое общество. – Томск, 1974. ³ Постановление ЦИК СРСР от 19.IX.1932 "Про учебные программы и режим в высших и техникумах" // Собрание законов СССР. – М., 1932. – № 68. – С. 667–677. ⁴ Постановка РНК УСРР від 21.VII.1933 "Мережа й контингенти державних університетів УСРР" // 36. законів і постанов Робітничо-селянського Уряду України. – Харків, 1933. – № 43. – С. 7–10. ⁵ Типовой устав высшей школы СССР // Собрание законов СССР. – М., 1934. – № 13. – С. 166–172; Типовой устав высших учеб-

них заведений ССРСР // Собрание постановлений ССРСР. – 1938. – № 41. – С. 558–567. До того життя вузів СРСР регламентувалося "Положенням о высших учебных заведениях РСФСР" від 3 липня 1922 року. ⁶ Статут КДУ. – К., 1939. ⁷ Історія Київського університету. – К., 1959. – С. 354. ⁸ Статут КДУ... – С. 30. ⁹ Кушнар'єв М.А. Університет вступив у новий навчальний рік // За комуністичні кадри. – 1935. – № 22–23. – 1. IX. – С. 3. ¹⁰ Роботу наукових гуртків на вищій ступінь // За комуністичні кадри. – 1935. – № 31. – 30. X. – С. 1. ¹¹ Статут КДУ... – С. 30–31. ¹² На партзборах // За комуністичні кадри. – 1935. – № 31. 30. X. – С. 2. ¹³ Там само. – С. 2. ¹⁴ Статут КДУ... – С. 22. ¹⁵ Статут КДУ... – С. 12. ¹⁶ Статут КДУ... – С. 13. ¹⁷ Україна. – К., 1927. – Кн. 6 (25). – С. 199–201; Україна. – К., 1928. – Кн. 6 (31). – С. 212–213. ¹⁸ Записки К.І.Н.О. – 1926. – Т. I. – С. 144–145. ¹⁹ Записки К.І.Н.О. – 1927. – Т. II. – С. 211. ²⁰ Київський університет за п'ятдесят років Радянської влади. – К., 1967. – С. 44–45. За підрахунками автора статті кількість студентів-членів НСТ по відношенню до загальної кількості студентів університету було доволі високою й у різні роки коливалася в межах 20–30 %. ²¹ Історія Київського університету. – К., 1959. – С. 361. ²² Там само. – С. 361. ²³ Київський університет за п'ятдесят років Радянської влади. – К., 1967. – С. 125. ²⁴ Постанова РНК УСРР від 21.VII.1933 "Мережа й контингенти державних університетів УСРР" // Зб. законів і постанов Робітничо-селянського Уряду України. – Харків, 1933. – № 43. – С. 9. ²⁵ Статут КДУ... – С. 26. ²⁶ Цей номер, що його зазначено в покажчику періодичних видань (Систематичний покажчик до періодичних видань Київського університету (1861–1960). / О.Д.Балабанов, Н.М.Недоступ. – К., 1963. – Вип. 1–2) автору віднайти не вдалося. ²⁷ Статут КДУ... – С. 30–31.

Надійшла до редколегії 27.09.04